

СПОГАДИ ПРО ПЕРЕЖИТЕ

сестри Веніямини (в миру – Володимири Марцінковської),
сестри згромадження Сестер Пресвятої Родини

ЗМІСТ

1946 РІК.....	1
1947 РІК.....	1
1948 РІК.....	2
1949 РІК.....	3
1950-1953 РОКИ.....	3
1954 РІК.....	10
1955 РІК.....	11
1956 РІК.....	12

1946 рік

В липні, на самого Петра і Павла, викликав сестер начальник НКВС у Болехові. Пішла сестра Клавдія, що була настоятелькою, і сестра Марта. Держав їх цілий день, і вони так і не зрозуміли, нащо їх викликали. А на другий день цей же начальник переслухував сестер в Долині. 19 липня відвідав сестер в Гошеві голова Болехівського району тов. Петро Петров і говорив з ними три години. В кінці сказав, щоб поїхали до Станіслава чи до Львова і зареєструвалися в управлінні по культах в справі православ'я. І так до кінця року не давали спокою, щокілька днів. Вечорами спеціально перебрані люди вилазили на дерева коло старого дому, де у нас був рефектар і проводились рекреації, тому там і найбільше підслуховували.

1947 рік

Відвідували нас районні власті під проводом Борисова і підготовляли до виборів. В селі проводили постійні облави. Стало житись страхами, бо ловили невинних. 8 лютого відвідала нас с. Йосафата з Трускавця. 9 лютого прийшли до нас з урною для голосування, але без нас ті голоси в урну вкинули за хатою. 13 лютого приїхали військові

в справі поставки державі молока, яєць, м'яса. Списали худобу і дали зобов'язання здати контингент збіжжя. Свого на контингент не вистарчило, мусили купувати збіжжя. 26 лютого приїхали знову з райвиконкому. Першого березня прийшло письмове повідомлення, щоб сестри їхали в область в справі реєстрації. Ніхто не поїхав, тому приїхав голова Петров і багато інших, довго переконували, просили, грозили, але сестри заявили, що не поїдуть і не підпишуть.

Взагалі цього року не давали спокою – кілька раз на місяць викликали в область. Жили в страху, що буде завтра, тим більш, що по селах були постійні облави, були поранені і вбиті, часто родичі відрікались рідних своїх дітей убитих, бо карали і їх за співучасть, за те, що рідні, та щоб і інших відстрашити від співучасті. У вересні стали приходити вже по кілька раз щотижня. 21 вересня ми їх не впустили, тоді арештували двох сестер – Андрею і мене. Не мали машини, щоб нас відвезти, а попутні, бачачи, що то сестри арештовані, не хотіли зупинятися. Так нас і протримали до пізнього вечора, а ввечері відпустили при умові, щоб 25 вересня вранці, на 13 годину, з'явитися на МГБ. Мусили поїхати в район. Хотіли нас допитувати по одній, але ми опиралися, бо так більше били. Держали нас до вечора, але таки допитували обох разом.

На другий день с. Андрея і я поїхали до тов. Щербака (з облвиконкому) з жалобою, але до нього не пропустили, то ми післали листа поштою. Відповіді не було. Через два дні прийшли з області дев'ять мужчин – двоє в цивільному, решта – в формах, всі п'яні. Зажадали, щоб сестри до 7 години ранку звільнили перший поверх і перебрались на другий. Старші сестри перелякались, бо вони сильно лаялись і грозили тюрмою. Однак другого дня ніхто не приходив. Та сестра Марта так перелякалась, що захворіла. А нас далі безперервно відвідували і під вікнами ходили.

В грудні 1947-го була виміна грошей.

1948 рік

Сестри гарно святкували свята Різдва Христового і трохи забули про свої клопоти. Однак на третій день свят впало військо і застали ще декількох сестер, що приїхали в гості. Переслухали чужих сестер і поїхали. Другого дня приїхали знову з Болехова і області під проводом Кожухара. Від усіх, що не постійно жили в Гошеві, Кожухар відібрав паспорти; з кожною зокрема говорив і письмово зобов'язав з'явитись 20 січня о 8 годині в НКВС міста Болехова. Сестра Андрея і я мали також з'явитись. Вислали сестру Єремію і мене. На допитах мене сильно били і скривавлену викинули. Додому ішла під наглядом міліції, щоб ні з ким не говорила; ще і заставили підписати, що нікому не скажу, про що питали і били. Сестру Єремію відпустили, але дали письмову повістку для сестри Андреї, щоб з'явилась, і то в цивільній одежі.

Сестра Андрея пішла, одягнена в законній одежі (габіті), взяла в собою ще сестру Ювеналію. Держали сестер цілий день, допитували кожну зокрібно. Кожухар допитував сестру Андрею, а сестру Ювеналію – котрийсь інший, але вона, будучи хворою, слова не могла промовити, і він відпустив її додому. А сестру Андрею держали цілий день і цілу ніч, аж на другий день знепритомніла, і все випитували про отця Шепітку, сестер-василянок, всіх отців ЧСВВ та інших. Сестра Андрея мужньо трималась, хоч була сильно вимучена: ті, що допитували, весь час мінялись, а їй не давали відпочити і

подумати. Голод і спрага далися взнаки в такому хворому організмі. Допитували до тих пір, поки не знепритомніла – аж тоді випустили.

Після того до нас в Гошеві ще частіше стали приходити, найбільше – з Болехова, під проводом Борисова. Сестра Марта після тих страхів померла. В Гошеві тільки нас четверо мали право жити.

1949 рік

У січні, по Різдвяних Святах, знову обласні власті робили обшук. Все в цілому домі перевернули, сестер переслухували, кричали, страшили, нищпорили в стайні і стодолі, у всіх закутках, навіть в туалеті. Всім сестрам, що нібито не мали права жити в Гошеві, сказано було до 24 годин вибратись. Сестри й самі вже почали розходитись, бо в Гошеві вже не було з чого жити. Накладали великі контингенти зерна, м'яса, молока, яєць. Сестри вже майже все з себе випродали, на позику і на м'ясо віддали другу корову – і то не вистарчило. Поле не було чим засіяти, самі голодували. Я, хоч хвора після побиття, ще дещо шила, щоб якось прожити. Прийшла позика, а в сестер не було ні карбованця. Прийшлося відповідати перед державою...

Часто викликали, кілька разів задержували. Одного разу, в часі допитів, як нас вигнали в коридор за «неправильні» відповіді, почули ми страшенний стогін і плач, але відразу їх заглушив сильний гуркіт машин. Згодом нас закрили в кімнатці, яка мала віконце (правда, забите дошками), що виходило на подвір'я. І там, через шпари, ми побачили, як на подвір'я в'їхали сани, на них накидали гною, а з будинку винесли шість змасакрованих трупів, кинули в сани, приклали гноєм і повезли. Після одного з допитів у Болехові я захворіла і поїхала в Станіслав на другу операцію. Після тої операції на середнє вухо я пролежала цілу зиму, бо приїхав батько і забрав додому, щоб набралася трохи сил.

1950-1953 роки

Третього дня свят Різдва Христового, 9 січня, робило НКВС ревізію на Ясній Горі в Гошеві, у О.О. Василян. Тоді арештували Впр. отця Ігоря Греня. Після того брали нас на допити. На допитах в Болехові зустрівся нам старенький отець Павх. 15 березня я вирішила відвідати своїх сестер і піти на Ясну Гору. Мої родичі дуже противилися, боялись за мене, бо тоді вже багатьох вивозили. «Заберуть тебе в сибіри, а ми навіть нічого знати про тебе не будемо», – казали мені мама і ніяк не хотіли відпускати. Але я твердо вирішила їхати. Заспокоювала маму і казала, що нема мене за що вивозити. А якщо і грозило б нам щось подібне, то я обов'язково дам їм знати: «Хоч яблуко кину на подвір'я, адже нема іншої дороги з Гошева до Станіслава, як не попри нашу хату». Тоді я й подумати не могла, наскільки я була близька до правди...

Прийїхала в суботу, а в неділю пішла на Ясну Гору, щоб подякувати Матері Божій за щасливу операцію. Під вечір обступили дім сестер... Все перевернули, сестер закрили в одній кімнаті і перевіряли кожну зосібна. Після перевірки сказали, що ми четверо арештовані, і більше не випустили з кімнати. На Горі теж всіх арештували. Сказали нам збиратись у дорогу. Але мішки з нашими речами порозпорювали так, щоб речі наші порозсипались. Переодягнутись ми не мали в що, то лишились у габітах, а капки з нас здерли і ми не мали що взяти на голову. Коли обласна міліція пішла на Гору до отців і в

нас залишилась лише болехівська, ми почали просити болехівського начальника Борисова, щоб нам дозволив спожити Святі Тайни. Він дозволив, але в його присутності.

Сестри заспівали «О Ісусе, в Найсвятіших Тайнах утаєний», відмовили «Вірую, Господи», відновили обіти і спожили Святі Тайни. Борисов зняв шапку... Сестри помолились вголос, заспівали «Під Твою милість». Сестра Андрея взяла покривало з престола, щоб роздерти його на частини і накрити голови. А я за той час взяла чашу і монстранцію з мощами святого Йосафата (то була пам'ятка з церкви св. Варвари з Відня від отця Т.Горникевича) і сховала то в рукави. Всі сестри дуже плакали, прощаючись з улюбленою капличкою.

Через деякий час Борисов помітив, що нема чаші, і догадався, що то я взяла. «То ти, мала, вкрала? Ну, як вкрала-сь, що я не бачив – дай Бог, щоб і довезла, аби ніхто не бачив». Але так, на жаль, не сталося... Все у сестер забрали. Те, що ми попакували в мішки, знову порозрізали до самого низу і повисипали, а сестер – за плечі і на машину. Першого березня вивезли нас до Болехова, де на цю ж машину «довантажили» з тюрми отця Й.Білана, отця Колодія і добр. Маркила. Всіх повезли до Станіслава. Там довго стояли, опісля отців залишили, а сестер повезли до Коломиї, в тюрму.

Дорога, якою нас везли, проходила повз хату моїх родичів. Мама дивились у вікно, а я встигла кинути на подвір'я приготоване заздалегідь яблуко, як обіцяла. Добре, що вдалося, бо коло кожної з нас стояли військові зі зброєю, але не сподівалися, що я щось кину, та й не могли знати, що яблуко – знак для рідних, що нас арештували... Таким чином наші рідні довідались, що нас вивезли, – лише не знали, куди саме. Старались довідатись від властей, але даремно. З тюрми вдалося передати листа, але до сестер нікого не допускали, лише брали на допити.

В туалет водив стійковий. Над ямою дошки були незакріплені, і сестра Андрея одного разу мало там не втопилася, коли необережно стала на кінець дошки і впала в яму. На щастя, я почула, як вона кричала, прибігла і встигла вхопити її за волосся. Ми кричали, аж поки не прибіг стійковий і не поміг мені її витягнути, бо сама я не могла дати ради. На допитах сестри мліли з голоду і виснаження. Один зі сторожів, місцевий, на ім'я Ілько, купив нам горнятко – за наші, звичайно, гроші – і приніс нам води й карбіту, то ми почали пити чай.

Після десяти днів до сестер вкинули якогось чоловіка. Він заточився і впав, а вартові почали насміхатися і говорити всякі дурниці про нас і отців. Коли двері зачинили, ми почали приглядатися, кого ж нам вкинули, і впізнали отця Жупанського ЧСВВ. Отець Жупанський дуже втішився, що потрапив до сестер. Розповідав, що від них позабирали весь одяг і все церковне, а тепер дуже його “нендза” їсть і нема в що переодягнутися. Сестрам теж веліли все віддати.

Отець Жупанський порадив передати врятовану мною чашу і монстранцію до церкви, бо як знайдуть в мене, то буде ще гірше. Передали туди, де парохом був отець Карпінський, і просили, щоб віддав сестрам у Долині, яких добре знав. Однак не віддав. Сестри писали з Сибіру, їздили самі до нього три рази – дарма. Після звільнення поїхали ми з сестрою Андреєю до нього, і разом з нами міліціонер – як свідок і посередник, що передавав колись для нього ті речі, – таки отець Карпінський не віддав...

Просиділи ми місяць під слідством, їсти не давали. Мали ще не відібрані сухарі і чай, варили на карбіті (ще й від того боліла голова), – ото й усі наїдки. Після місяця перевели

нас у загальний «лягер» (табір). Тут – вже інші порядки... У середньої величини кімнаті було чотири поверхи суцільних нар – на кожного припадала неширока дошка. В куті – велика дерев'яна параша. Через брак місця кругом неї спали люди. Вночі перевіряли по декілька разів і били, щоб тісніше спали. Майже кожної ночі виганяли всіх на подвір'я в чому хто був, все перетрясали і заганяли назад, рахуючи, при тому, всіх ретельно – нагайкою по плечах. Часто з рахунку збивались, – не знаю вже, чи навмисно, чи дійсно, – і щоразу ретельно перераховували – знову нагайкою по плечах. Годували страшенно зле. Люди вмирили. Сестри всі були хворі, найбільше – сестра Андрея. Думали, що не виживе. Було кілька лікарів, але вони мало що могли порадити в таких умовах.

4 травня сказали сестрам, що вивезуть їх далі і ввечері видадуть речі, але треба добре пильнувати, щоб не забрали. Сестри по черзі стерегли речі, що передали в табір родичі, хоч як то було важко зробити. Ми мали враження, що наші «охоронці» роблять все для того, щоб нас таки обікрали: заганяли в барак, щоб лишити без нагляду речі, до вагона підселили таких людей, що так і старались щось в нас потягнути. Однак ми спали по двоє, по черзі: дві спали, а дві чували. Добре ще, що ми четверо їхали разом, бо хотіли спочатку розділити по одній.

5 травня 1950 року повезли нас з Коломиї на Калуш і Брошнів, де мали добирати вагони з людьми, бо в Брошневі тоді був пересильний пункт. Я приготувала дощечки з написом і у Брошневі кинула поміж стійкових, які стояли коло віконця. Поки вони крикнули, люди, що працювали на тартаку коло колії, які вже звернули увагу на дивний товарняк з людьми, помітили на рельсах дощечку, підняли і прочитали: «Хто підніме дощечку, прошу передати моїм родичам Євгенії та Омелянові, що в вагоні – їх дочка». Один з робітників, що мав ровер, швидко передав моїм родичам вісточку. Вони прийшли на станцію в Рожнятів, але побачитись з нами їх так і не допустили. Передачі також не дозволили передати, навіть близько до вагона підходити заборонили – лише здалека мали стояти. Я бачила їх, як стояли здалека, і востаннє чула мамині слова: «Діти, тримайтеся!»

Везли переважно ночами. Вдень вагони стояли в безлюдних місцях. Переважно стояли по декілька таких вагонів з засудженими, люди на пальцях показували одні одним, на скільки їх засудили і везуть. Тільки сестри не знали ні за що їх засудили, ні на скільки, ні куди везуть.

Везли нас цілий місяць. У звичайних товарних вагонах, без вікон – дуже тяжко було їхати, а головне – малим дітям і людям старшим. Нари були з дощок, але на всіх не вистарчало, мусили сидіти просто на підлозі. Від того сидіння моя груба вовняна спідниця витерлася аж до діри, так що я не мала в що вбратися, коли нарешті вийшла з того вагона.

Раз на два дні приносили їсти – якусь баланду або кашу. Та ще й ту кашу, на вигляд аж синю, рознощики ще й старались вкрати і давали лиш мізерні порції. Пам'ятаю, як одного разу сестра Ювеналія пішла з нашими мисками за їдою, а розносний хлюпнув їй на дно кожної миски по ложці (а був такий нехлюйний, вічно брудний і немитий, що годі було ту їжу з його рук приймати). Сестра Ювеналія питає: «І то все?» – «Все». А вона тоді ту кашу – йому на голову. «На, – каже, – може, найшся нарешті». Відвела душу, і всі люди мали масу потіхи, але ми голодували лишніх два дні.

Параша була в вагоні одна на всіх. Більшість людей, навіть в таких свинських умовах зберігали рештки людських почуттів, старались не користати з неї, хіба вже остаточно

припирало, бо від тої їди шлунки у всіх були розладнані – тоді вже, соромлячись, йшли, закривались хустками, коцами – хто чим міг. А переважно утримувались з останніх сил. Раз в день, під конвоєм, водили в туалет. Всі не встигали, бо людей було маса, а туалет, як правило, один на всіх – десь на окраїні придорожніх містечок і сіл, де наш поїзд зупинявся, щоб набрати води. Як вже набридало конвоїрам, то вривались просто до середини і, для забави не давали навіть штани підтягнути, нагайками били і гнали до вагонів: «Хватіт ...ть!»

Особливо нестерпно було, що не вистарчало води. Багато людей їхало з дітьми, діти постійно плакали і просили пити. Воду конвоїри приносили на зупинках і можна було собі набрати, як хтось мав у що – посуду ж нізвідки було взяти. Ми мали такий великий білий дзбанок, що мама передали з борщем ще вдома. Пам'ятаю його донині, бо він рятував від спраги не лише нас, а й багатьох дітей, матері яких не мали посуду. Пригадую маленьку дівчинку Ганнусю, що їхала зі стареньким дідусем, а маму і тата арештували. На питання «Хто тебе вивіз?» мала поважно відповідала: «Власть!» Пам'ятаю ще маленького Тарасика, який щодня через шпари в дошках вагона лаяв солдата-конвоїра: «Москалю, дай автомат, най ті застрілю! Ходи сюда! Як ті копну, то сі перевернеш, тай я звідси вийду!» Не вмів ще добре говорити і вимовляв ті слова по-дитячому, так що трудно було зрозуміти, і «москаль» не реагував ніяк на ті балачки.

Люди хворіли, мучилися в голоді, холоді і бруді. Багато не витримували і вмирали. Залишали їх у лісах і придорожніх байраках, мало кого хоч присипали землею. Також багатьох таких, що були вже при смерті, виволювали з вагонів і покидали напризволяще. Нікому не вірилось, що можна так обходитись із людьми. Воші доїдали. Аж в Омську погнали всіх у парну. То пам'ятаю, як один із найстрашніших днів. Сказали стати всім по чотири і повели до бані. Вигляд страшний мала та наша колона – люди брудні, нендзні, в засмальцьованих фуфайках. Почали співати: «Повстаньте, гнані і голодні», – але згодом замовкли, бо дуже били.

Перед самою парною почали всіх силою роздягати – догола, всіх в одному приміщенні – старих, молодих, дітей, жінок і чоловіків, а на дверях посадили двох молодих мужчин, які голили волосся на лобку – всім підряд... Знявся страшенний вереск, крики і плач. Люди соромилися роздягатися догола і опиралися тому, хто як міг. Ми четверо збилися до купи, ні живі ні мертві. Як почали нас насильно роздягати, то і ми почали боронитися, а сестра Ювеналія так кричала, що на ті крики надійшов якийсь офіцер довідатися, що робиться. Ми сказали йому, що радше дамо собі відрубати голови, аніж роздягти догола. Посміявся з нас, але наказав конвоїрам, щоб нас не рухали, і завдяки йому ми лишилися в спідніх сорочках.

Там, всередині в бані, зустрілися ми з отцем Підлісецьким, його дружиною Наталею і їх малим синком. Раді були зустрічі, але говорити нікому не хотілося – всі нагі, сором очі підняти одні на других. «Ото як ми стрінулися...» – сказав отець Підлісецький. Сплакали ми та й розійшлися. Більше вже не бачилися, і не знаю, де їх далі повезли.

Нас висадили з того страшного поїзда скоріше, ніж усіх решта – в Читі. Може, збирались використати нас, як і всіх несімейних, для роботи в копальнях золота. Привезли в Киру на золоті рудники. Вивантажили з машини, а місцеве населення зустріло нас криками і камінням: «Бандити! Бандити!» Ми майже не виходили з бараку на перших порах, щоб не дістати каменем в голову. Дітлахи просто переслідували нас, як

переслідують ворон або горобців. Сховатися від них було дуже непросто – із-за кожного паркана, із-за кожного дерева летіло в нас каміння. До магазину, або на пошту, або ще в якихось потребах ми могли вийти лише раннім ранком, коли діти ще спали.

Після кількох днів такого «полювання» ми не витримали і пішли до директора школи, щоб він якось вплинув на своїх учнів. Але він, вислухавши нас, сказав: «Ну што ви, ето діті, пусть треніруються наші реб'ята». З того часу ми вже нікому і ніколи не ходили жалітися. Однак згодом місцеві люди змінили своє ставлення до сестер. Тоді-то ми і дізналися, що задовго перед нашим приїздом оголосили всім, що привезуть до них на перевиховання закоренілих злочинців і бандитів, – то й ніхто не виходив із хати і дітей не залишали надворі самих. Після кількох таких «попереджень» люди були смертельно налякані і почали протестувати, щоб таких бандитів у них розмістити. В той день, коли нас привезли, все село збіглося дивитися на бандитів. Та жінка, що нам про це розповідала, пригадувала, сміючись, що вона навіть руки не вимила (бо місила тісто) – так бігла дивитись, щоб не пропустити і знати на вигляд тих злочинців. Коли вони побачили вимучених, слабих, нещасних людей, а понадто нас, молоденьких дівчат, здивуванню їх не було меж. Однак їх запевнили, що це – ті самі злочинці, і тому на всяк випадок вони тримались від нас осторонь, хоча ніякого страху ми не викликали.

Спочатку було дуже важко. Не було що їсти, не мали чим запалити. В одну кімнату поселили вісім родин: жінок, мужчин, дівчат, хлопців і дітей. Не було як перевдягнутись, а вже про миття не було й мови. Кожне слово перекручували і доносили в комендатуру. Всі майже були з Волині, невіруючі. Нас чотири тільки було з Прикарпаття, та ще одна старенька гуцулка з Коломиї. Через місяць начальник викликав сестер в комендатуру і сказав, що буде комісія з Москви. «Можете внести заяву про окрему кімнату для жінок, а я вас підтримаю, – сказав він. – Тільки щоб Іван нічого не знав про цю розмову».

Іван Лук'яненко – то був його замісник – виявився дуже паскудним чоловіком. Ми написали заяву, і через деякий час справді виділили кімнату для шести одиноких жінок. Однак Іван Лук'яненко домагався, щоб ми були під наглядом донощика. Мав у нас бути старший бараку. Але сестри – знову ж, за порадою старшого коменданта – не згоджувалися. Довго все тягнулося, і нарешті відповідальною призначили сестру Андрею. Кожен вечір ходила вона розписуватися за всіх, що все в порядку і ніхто не порушив режиму. У тій кімнаті стало сестрам набагато краще жити. Самі зліпили собі кухню. Поміж горами ходили збирати коріння берізок, щоб напалити. Не один раз змерзали, як збирали коріння, бо ще були сильні вітри. Взимку було дуже холодно, в кімнаті вода замерзала. Нічим було розпалити і нічого зварити. Спати на нарах було невиносимо холодно, а ще ж треба було ходити на роботу!

Спочатку тільки сестра Андрея і я влаштувалися шити в побуткомбінат. Сестра Андрея часто хворіла, і я забирала роботу додому, щоб виконувати і її норму. З часом познайомились з людьми ближче, які нам сказали, що в продуктовому магазині є місце прибиральниці. Туди оформили сестру Еремію, а сестру Ювеналію прийняли в цех, де робили ящики для золота, однак довго там вона не працювала. Пізніше попросили директора школи, щоб прийняв її за прибиральницю, але довго вона там не пропрацювала. Сестру Еремію ще на рік залишили в магазині. А сестру Ювеналію вдалося влаштувати сторожем у пекарні. На роботу в нічну зміну треба було її відводити, бо дорога була небезпечна: там часто вбивали наших людей.

Так тривало цілий рік. Наступного року сестру Еремію заледве влаштували сторожем – насилу впросили, бо завідувача жінок не хотіла. Тепер сестри сторожували в пекарні на зміну. Ще й помічника Бог прислав нам: звідкись прибував великий собака, який водив сестер на зміну і пильнував нас від чужих, лежачи під дверима бараку. Якось сестра Ювеналія, вертаючись увечері з роботи, побачила на дорозі телеграфний стовп. Прийшла і підмовила мене той стовп вкрати. Як ми, дві слабкі жінки, охляли від голоду і холоду, дотягнули той стовп до своєї хати, я і дотепер не розумію. Як ми боялися, що хтось нас побачить, коли той стовп виривався нам з рук і падав та дзвенів, як дзвін, на 50-градусному морозі! Як ми плакали від безсилля, чіпляючись з останніх сил за той стовп обдертими до крові руками! Ми мусили його донести, бо там, в бараку, чекали на нас хворі і змерзлі сестри. Але як ми тішилися, коли дотягнули нарешті його до хати! Піт із нас лився струмками, незважаючи на тріскачий мороз, і ми мусили перевдягнутися в сухе. А потім до світанку розпилювали той стовп на куски і ховали в різні кутки, щоб ніхто не знайшов. Той стовп на кілька днів врятував нас від пронизуючого холоду, і ми потім довго згадували ту пригоду. Особливо те, як чудувалися на другий день люди, куди ж пропав стовп. На нас подумати ніхто не міг – на думку всіх, підняти стовп могли тільки якісь здоровенні чоловіки.

Сестри стабільно ходили на роботу. Якось виїхав надовго старший комендант, і Лук'яненко залишився сам. Не міг простити сестрам давню образу, коли не вдалось йому підселити в наш барак свого донощика, і почав переслідувати сестер. Одного разу підстеріг нас, коли ми пішли в друге село купити бараболі, і подзвонив, щоб нас там затримали. Село було по другу сторону гори, на віддалі більш як 5 км, і ми не встигли вчасно вернутися, за що він оштрафував кожную з нас на 100 крб. Щоразу чіплявся до сестри Андреї, що лозунги в бараку не так написані, що ми щось не так зробили, не те сказали. А мене три місяці викликав щовечора на допити, так що я ледве вже по світі ходила: вдень – робота, півночі – на допитах. Прислали йому на допомогу слідчого, «землячка» з Львівщини, який теж брав участь у допитах. На щастя, сестри працювали з його жінкою і при нагоді розказали їй про ті знущання. Видно, вона його спам'ятала, бо вже більше сестер не викликав.

На друге літо сестри вже знали людей і начальство, знали, до кого вдатися у своїх справах. На зароблені гроші купили дров і все необхідне, викорчували кусок землі, щоб посадити бараболю, в бараку викопали яму, щоб мали її де тримати. Стало трохи легше жити, головне – не так мерзли. Хоч у бараку вода замерзала, як і раніше, та біля кухні вже можна було зігрітися. Щоб вижити в тих обставинах, треба було дуже багато працювати. В неділю ми ходили в кущі берізок, що росли між горами, і там молилися, читали і відпочивали. Одного разу під час духовного читання з гори просто на нас вибіг великий сірий пес, зупинився на віддалі кількох кроків і пильно на нас дивився. Ми не зразу зрозуміли, що то – сибірський вовк, а як зрозуміли, то зі страху не могли промовити ні слова. Боялися навіть пальцем ворухнути, чекаючи, що кинеться на нас. Але він, постоявши кілька хвилин, погнав далі, а ми ще довго не могли прийти до себе. Після того ми щоразу озирались, чекаючи вовків, але далі продовжували ходити в берізки молитися, бо в бараку все були якісь перешкоди.

З нами на заслання жила одна українка родом з Житомира. Під час німецької окупації вона вчилася у Львові в консерваторії. Згодом вийшла заміж за бурята – інженера зі

золотодобуванню. Коли він довідався, що привезли сестер з України, послав жінку, щоб запросила нас до себе. Як прийшла вона вперше і заговорила до нас по-українськи, сестри заплакали... Коли ми прийшли до них, застали стіл, багато накритий на наше прийняття. А чоловік її сказав, що радий зробити своїй дружині приємність і познайомити нас з місцевим начальством.

З того часу ми з тою родиною жили в добрих відносинах. Діти приходили до нас на роботу і вчилися говорити по-українськи. Родина приходила до нас на Свят-вечір і на Великодні свята на свячене. Пані Віра гарно колядувала і співала церковні пісні по нотах. Її чоловік допоміг нам дістати ліжка, щоб не спати на нарах, і ще поміг купити багато речей, потрібних для життя, яких нам не дали привезти з собою.

Щонеділі писали сестри в Москву, щоб пояснили причину нашої висилки, але відповіді жодної не було. Час від часу приїжджали начальники з області, навіть з Москви, перевіряли і допитували й заставляли розписатися, що ми добровільно хочемо залишитись на все життя на Забайкаллі. Сестри, звичайно, відмовлялися підписувати такий документ. Тоді вони кричали, лаялись, тримали подовгу по одній взаперті або гнали пішки до Кири (а це – більше 20 км), а хтось з них супроводжував на коні. Однак сестри того документу не підписали.

В кінці липня 1952 року Івана Лук'яненка перевели в інше місце, а на його місце приїхав інший якийсь офіцер, прізвища якого я не пригадую. Сестра Андрея далі ходила за всіх розписуватись, але на допити викликали все менше – тільки коли приїжджали з області. Сестри вже всі чотири працювали, знали більше людей і заслужили в них довір'я. Начальник пошти Сокоренко Ліда, дочка лікаря, жінка легкої поведінки, спочатку була дуже проти нас настроєна. Але з часом, коли ближче нас пізнала, порозмовляла з нами і побувала в нас вдома, змінила не лише ставлення до нас, але й своє давнє життя залишила. Приходила часто до нас у вільні від роботи години. На роботі, дивуючись, питали, чому вона так змінилась. А вона відповідала: «Як люди можуть так жити, то чому я за їх прикладом не можу?» Сестрам матеріально стало легше жити, вже не голодували. Але з духовним життям далі було трудно. Нікого зі священників поблизу не було, а виїжджати строго заборонялося. Коли я мала хворе вухо, і то не дозволили поїхати в область, а направили до лікаря, що оглядав хлопців-призивників. Таким чином ми п'ять років були позбавлені і Служби Божої, і Святих Тайн.

Переписувались ми з сестрами-служебницями, яким було набагато краще, ніж нам, а головне – мали духовну поміч. Були поблизу них священники, як от отець Колодій, отець Розумійко і багато інших, – а в нас не було нікого. Але ми молились про Божу поміч і часто діставали відчутну опіку Матінки Божої і її допомогу. Одного разу приходить до нас пані Віра і розповідає, що була в Читі та, стоячи в черзі, познайомилась зі священником, який нас знає. І подає нам адресу отця Юрія Янтуха. Тоді її чоловік із начальником золотокопальні допомогли сестрі Андреї виробити дозвіл на поїздку до лікаря-окуліста, і під тим мотивом сестра Андрея поїхала до Чити, щоби там, вдома у знайомих українців, зустрітись із отцем Янтухом. Однак подорож виявилася невдалою. Після сильних дощів почалась повінь, дороги залило так, що не було змоги їхати, і сестра Андрея змушена була затриматись серед степу в якійсь хаті, а потім перебралася в готель, переповнений подорожніми. Харчів не було. Сестра Андрея змокла, перемерзла, зголодніла, а що була в додатку ще хвора на шлунок, то їй стало ще гірше. Помогти було

нікому, лікаря не було. Повінь змусила всіх, що затримались в дорозі, добиратись пішки у своєму напрямку, бо надіятись не було на що. Один чоловік із золотокопальні Любавінськ виїхав зі сестрою Андреею, пообіцявши, що допоможе їй у дорозі. Але побачивши, що сестра Андрея хвора, залишив її, не сказавши нічого.

Сестра Андрея дуже молилась про допомогу до Матері Божої, бо була в безвихідному становищі, поки врешті якийсь молодий шофер змилосердився і допоміг їй добратись у Читу.

Таким чином сестра Андрея добиралась до Чити більше місяця. Приїхала туди дуже хвора, але знайшла своїх людей, які визвали отця Юрія зі станції Нової, де він проживав. Сестру Андреею трохи підлікували. А тим часом сестри в Любавінську не знали, що з сестрою Андреею сталося в дорозі під час такої великої повені, і дуже журились. Через якийсь час пані Віра їхала машиною в Дарасун до родичів, і ми дуже просили, щоби розвідала про сестру Андреею. Пані Віра поїхала в Читу і привезла с. Андреею – хвору, але щасливу, що ми вже знову разом. Сестра Андрея розказувала, як живуть наші виселенці в Читі і отець Юрій в станції Новій.

Я тим часом лежала важко хвора і не могла заробляти на життя. Стало трудніше жити, бо повінь ушкодила дороги і менше доставляли харчів. Але згодом все внормувалося. Одного разу, прийшовши з роботи, ми не застали свого дому – провалилася в шахту. Добре, що то сталося вночі, коли нікого не було. Нам виділили другий дім, що будували для начальства. До всього з часом звикаєш, і ми звикли до тих обставин, – хоч як хотілось додому, до своїх. Ось хоч би поїхати в Читу.....

1954 рік

У травні знову помінялися коменданти. До нас приїхав комендант на прізвище Ігуменов. Часто приходив до нас поговорити на різні теми. І все обіцяв, що нас відпустить – був би тільки підходящий указ. Не раз жартував: «Я тут над вами ігумен, а як колись буде?» Ми йому теж жартوما відповідали: «Колись ми над вами будемо...» Якось сестра Андрея попросила коменданта, щоби дав дозвіл нам з нею поїхати в Читу. Подумав трохи, але дозволив, тільки просив, щоби взяти з роботи довідку, аби хто не затримав. Нам видали довідки з роботи, ми також взяли направлення в лікаря і виїхали в Читу. Доїхали до Кири, а далі транспорту нема: нічим їхати, а бажаючих багато. Переважно шофери машин, якими привозили товари в магазин, вертаючи в порожні, підвозили людей, щоб собі підробити. Правда, то було не дуже безпечно – траплялись різні випадки, навіть убивства. Але вибору ми не мали...

Нам порадили їхати до Хапчаранги. І справді, звідти на другий же день ми виїхали в Дарасун. Дарасун – курортне місто, з якого вже можна добратись до Чити автобусом. По дорозі на автостанцію зустрічає нас наш комендант. Каже: «Дівчата, я вже вас виглядаю тут кілька днів. Щоб ви не думали втікати!» Я йому відповідаю, що ми таки зібрались втікати. «Куди?» – питає. «В Монголію» – відповідаємо йому. «Чому в Монголію?» – допитується. «З-під ринви та й на дощ», – кажемо. Почервонів він, але видно було, що жаліє, що нас відпустив. І нам, і йому ясно було, що втікати нема куди. Допоміг нам сісти в автобус, бо було сильне переповнення, і ми нарешті доїхали в Читу. Дали термінову телеграму отцю Юрію, він приїхав по нас і ми поїхали на станцію Нова. Ми були в землянці отця і вперше за довгих п'ять років мали Службу Божу і все необхідне для

нашої душі. Впр. о. Юрій обіцяли, що ще колись до нас приїдуть: «Ви так довго їхали, то я до вас скоріше доберусь». У Читі ми відвідали ще знайомих сестри Андреї, а я купила собі окуляри і пішла до лікаря. Купили ще дещо необхідне і вернули на золото копальню Любавінськ.

Наш комендант вже нас очікував, бо все ще не був певний, чи ми повернемось. Був дуже радий, що нас побачив, і казав, що якби ми не вернулись, то він би за нас потерпів, бо на свою відповідальність нам дозволив виїхати. Від того часу ще більше нам довіряв і обіцяв, що відпустить, коли лише буде нагода. Казав, що дарма ми так рвемся додому, бо там нам буде стократ гірше. «Я знаю, яких людей з наших туди до вас посилають – гірше лютих собак... Там вам не дадуть спокою. Лишайтеся в нас. Тут, в Росії, вас поважають, і вам було б краще». А ми завжди відповідали, що хочемо додому і мусимо вернутися до своїх бодай на старі літа. «Я вас розумію, – говорив нам комендант, – але там вас не будуть розуміти...»

Одного разу, коли ми прийшли на роботу, нам оголосили, що всіх забирають на два тижні копати бараболю. Поїхали всі сестри. Через кілька днів я так захворіла, що мусили відвезти мене додому і викликати лікаря з області. Тоді комендант заборонив хворих брати у поле. З того часу нас брали хіба тільки варити, і то старались помагати. Сестра Андрея мала хворе серце і часто діставала сердечні приступи.

1955 рік

Зиму знов дуже важко перебули – були великі морози і сильні в вітри; в бараку було дуже холодно, а з харчами трудно. Часто приїжджали з області і брали на допити. Ігуменов, правда, не мучив нас – приходив у барак часто, але тільки поговорити, як він казав, по-приятельськи. Одного разу прийшов і каже: «Завтра приїжджають начальники з області і пересильних комендатур подивитися на ту, що щоразу, замість розписуватись, пише: «За що мене вивезли?» Про що будуть питати – не знаю, але приготуватись на найгірше. І від мене ви нічого не чули». І справді, на другий день прийшов за мною на роботу міліціонер і повів мене в сільраду. Коли я увійшла, всі сиділи в кріслах, лише Ігуменов ходив по кімнаті. Я привіталася і запитала, хто мене викликав. Ігуменов каже: «Ми вас викликали і хочемо, щоб ви нам відповіли на таке питання. Було три чоловіки: один з них помер природною смертю, другий повісився, а третій втопився. Котрий із них найшвидше дістався до неба?» А я йому відповідаю: «Вони вже всі троє вільні від караулу». Ігуменов каже: «Далі самі її питайте». Тоді один з них питає: «Чи караул для вас такий страшний?» – «Для кожної вільної людини караул страшний, бо вона має розум і свободну волю». Ще задавали деякі інші питання, про заміжжя, а вкінці відпустили. Не знаю, чи що довідались, але я так і не дізналась, за що мене вивезли, хоча релігія в Росії дозволена.

Навесні, у травні, коли там ще досить холодно, я, як звичайно, зайнята в цеху роботою, виглянула у вікно. Бачу – ходить якийсь чоловік і дивиться на вікна. Приглядаюся – аж то отець Юрій! Я слова не можу промовити, лише показую сестрі Андреї на вікно. Вона зараз же вийшла і пішла з отцем Юрієм до нашого бараку. Я швидко зложила роботу і пішла до начальника просити, щоб відпустив нас обох на два дні, бо приїхав брат Антоніни. Начальник відпустив. У нас було велике свято – ми всі четверо мали Службу Божу! Отець Юрій був страшенно змучений, бо цілий тиждень добирався до нас,

простудився... Ми відразу положили його до ліжка, щоб відпочив. Але ночувати у нас не хотів, а пішов до сусідів, вивезених з Волині. На другий день і ті люди прийшли до нас на Службу Божу. Отець Юрій побув у нас чотири дні і поїхав, залишивши нам Святі Тайни. Тож нам стало легше переносити всі труднощі тамтешнього життя, бо вже мали до кого звернутися у своїх потребах.

Але сестра Андрея стала щораз більше підупадати на здоров'ю. У цей час привезли туди лікаря – єврея з Казані, і він часто приходив до сестри або прислав фельдшера, щоб дати першу допомогу. Головний інженер золотокопальні кілька років не був у відпустці і збирався на шість місяців поїхати відпочити до своїх рідних. Просив сестер на той час замешкати в його домі. Сестри не погоджувались. Тоді він попросив головного начальника Черемісіна і головного інженера Рудника, щоб ті з нами поговорили. Ті два начальники прийшли і почали просити, то ми вже не могли відмовити і згодилися, але з умовою, що поробить віконниці на вікна, щоб замикалися зсередини, подвійні двері, а всі речі в хаті позамикає в шафах. Дві сестри – сестра Андрея і я – пішли до хати інженера, а сестра Еремія і сестра Ювеналія залишилися в бараку біля своїх речей.

Дім інженера був по сусідству з майстернею, де ми працювали. В майстерні розпочали ремонт, і ми працювали в хаті. Так минув місяць. Сестри з пекарні приходили до нас ночувати, бо тут було вигідніше – то не спільний барак. Одної суботи ми шили допізна, викінчували замовлення. Була перша година ночі, коли сестра Андрея йшла спати, то почула, що хтось стукає. Вже хотіла відчинити, а я кажу: «Не відчиняй, запитай, хто, бо сестри казали, що сьогодні не прийдуть.» Сестра Андрея запитала: «Хто там?» Відповів чоловічий голос: «Открой!» Тоді ми ще сильніше позакривалися. Телефон вже був відтятий. Почали пиляти гаки у віконницях. В хаті ми мали сокиру, я зі страху вчепилася за неї, а сестра Андрея мусила пожитися – так нею кидало. До ранку так і не розпилили гаків і пішли. Було їх двоє. Зранку сестра Андрея пішла до начальника і все розказала. Він прийшов, подивився на сліди і прислав сина з рушницею, щоб ночував із сестрами. Так ми у страхах добули в тій хаті шість місяців до кінця 1955 року.

1956 рік

Різдвяні свята перебули ми в бараку спокійно, ніхто нас не тривожив. Начальник цеху звільнив нас від роботи на три дні свят – незважаючи на те, що його викликало начальство. Він говорив, що йому наказала його мати, аби в свята сестри не працювали, тому він нас і відпустив – план і так виконують. Сестри дійсно ніколи у великі свята не працювали. Він приходив і казав: «У вас – празник, потихоньку идите домой», – і ми йшли, молились і дякували за опіку і поміч Божу у далекім Забайкаллі.

Пані Віра приходила на Свят-вечір з діточками і чоловіком, гарно колядувала. Так відбули Новий рік і свято Богоявлення. Спокійно ходили на роботу. Сестра Андрея хворіла, то вже менше ходила, але і в бараку сама не могла лишатися, – то коли могла, виходила. Одного разу приходять Ігуменов і каже: «Можу вас відпустити, як інвалідів, але потрібні відповідні документи. Спершу можна на Карпенючку – може, ви тим займетесь, бо жінка стара, не дасть собі ради». Пройшов місяць, виробили потрібні довідки, опісля комісували, комендант видав дозвіл на виїзд, і Карпенючку відіслали до Коломиї.

Після її від'їзду комендант знову прийшов, як він казав, порадитись з нами: «На мою думку, треба швидше робити документи для Говдан і Бойдуй, бо як ви спершу виїдете, то вони двоє не дадуть собі ради, а всіх чотирьох разом я не можу відпустити». Після тої розмови сестра Андрея розпочала старання про виїзд, а що не мала здоров'я, то мусила зовсім звільнитись з роботи і зайнялась виключно тією справою. У травні 1956 року сестра Андрея мала вже від лікарів відповідні довідки, в червні комендант видав дозвіл, і в липні сестри могли їхати. Та сестри ніяк не хотіли самі їхати, вирішили чекати на сестру Андрею і на мене. Однак комендант на це не згодився, сказавши сестрам, що коли не поїдуть, то другим він документів не видасть і будемо тут всі сидіти. З трудом сестри то зрозуміли і погодились виїхати. Сестра Андрея і я залишились самі в баракі.

Через місяць після виїзду сестер прийшов комендант і почав говорити сестрі Андреї, що він дуже сумнівається, чи видадуть для Марцінковської потрібні документи. Сестра Андрея розказала йому, яку важку я перебула операцію – мусять видати! «То добре, готуйте все, що потрібно, поки тепло, бо взимку важко вам буде їхати, а я зроблю все, що від мене залежить», – сказав комендант. Однак все тягнулося ще довгих три місяці. Сестра Андрея мусила ще кілька раз їздити в Киру. Собака не лишався, сторожив сестру Андрею в дорозі. Одного вечора приходить до нас лікар і каже: «Чи ви знаєте, що на вас нападали минулої ночі?» Ми ж нічого не знали і не чули, щоб хтось до нас добирався. І він нам розповів, як до нього вчора вночі, 25 липня, над рано привезли хворого з розбитою головою, скривавленими руками і переломом ноги. «Розпитую хворого, хто його так побив, – розказував лікар. – А він і каже: «Ніхто мене не бив. Я хотів дістатися до монашок і задумав лізти комином. Та, видно, потрапив не до тої кімнати. Там був ремонт і піч була розвалена, я звисока впав і так ото потовкся. Вже вдруге не вдається мені монашок пограбувати. Таки справді їх Бог береже. Не буду їх більше чіпати і десятому закажу». «Як він упав, ваш сусід якраз ішов зі зміни, – розповідав далі лікар, – почув стогін і підійшов, бо просили: «Поможіть!» Той нападник вже виповз із кімнати, але сам іти не міг і просив того чоловіка, Тимощука Володимира, щоб його запровадив до лікарні. Зовсім не міг рухатися, тому Тимошук узяв тачку, якою возять руду, і завіз його до лікарні».

Лікар радив нам, щоб ми не тримали вдома грошей, бо всім відомо, що ми зібрались виїжджати і на дорогу мусимо мати гроші. Гроші ми занесли на пошту, в касу, і мали забрати їх аж тоді, коли вже будемо виїжджати. Так порадив нам начальник пошти. Всі документи ми отримали 24 серпня 1956 року, а виїхали з золотокопальні Любавінськ 28 серпня, на саме Успення Пресвятої Діви Марії. Якраз у той день машина привезла в магазин товари. Прийшла продавщиця, щоб домовитися з шофером. Шофер був бурят. Ми боялися з ним їхати, але продавщиця запевняла нас, що то чесний чоловік. На пошті і в конторі записали номер машини і паспорт шофера. Шофер, подивившись, що так все докладно записують, сказав: «Або якихось дуже важних, або дуже люблених людей везу з вашого Любавінська».

Як люди почули, що ми від'їжджаємо, поприходили з нами прощатися. Зійшлись, мабуть, із усієї золотокопальні, бо було ціле подвір'я. Заїхала машина, собака вискочив на неї, обнюхав і зіскочив. Ми вложили свої пакуночки. І начальники прийшли з нами прощатись, тільки не було Ігуменова – виїхав у Дарасун. Ми мали ще підписати документ, що не будемо від держави вимагати повернення свого дому, але ми не хотіли

таке підписувати і залишили то на сам кінець. Комендант не сподівався, що ми так скоро виїдемо. Попрощавшись зі всіми, ми мали вже вилізти на машину. Собака нас обнюхав і заскавулів – немов також прощався. Поки ми сідали на машину, всі на прощання махали нам руками, а собака злегка скавулів. Ми виїхали. А собака пішов хтозна-куди і ніхто більше його не бачив. Так нам написали сусіди і пані Віра.

Шофер виявився справді чесним чоловіком. Завіз нас на станцію Дарасун, де нас чекав вже отець Юрій, якому ще раніше дали телеграму, що ми виїхали. Отець Юрій допоміг нам вислати наші речі, і ми поїхали до Чити. Тут отець Юрій знайшов нам місце перепочити, а сам пішов зайняти чергу за білетами. За п'ять днів одержали білети, отець Юрій нас відпровадив на поїзд, поблагословив, і ми поїхали додому – 5-го вересня 1956 року (Впр. отець ігумен Грень повернувся 21 червня 1956 року по амністії, в неділю сліпородженого).

У поїздах було сильне переповнення – багато людей вертали додому з тюрем і висилки, так що дорога була досить прикра, а головне – погане сполучення. Доїхали до Києва – тут треба було компостувати білети. Черга велика, а тут ще якась закордонна делегація приїхала, людей не впускають на вокзал, бо в них дуже нужденний вигляд. У Києві ми просиділи три дні і врешті виїхали до Львова. Приїхали ввечері, на Різдво Матері Божої. Зустріли нас сестри Альфонса, Йосифа, Рафаїла, Симеона і Тереня. Ми були дуже вимучені подорожжю, в дорозі майже не спали – не було можливості; та і люди їхали всякі, було страшно і небезпечно – крали мало не з-під рук. Від перевтоми попухли, тому сестра Андрея вирішила у Львові відпочити, дещо довідатись, як далі влаштувати своє життя і духовно набрати сили. Відвідали Впр. отця Готру і Впр. отця Шипітку, що вже повернули. Були в костелі кілька разів.

Відпочивши, виїхали до Долини, куди вислали свої речі. В Долині нас зустріли всі сестри, а також отець Ігнатій, що одержав листа від брата, що ми виїхали. Зараз відправили Службу Божу з виставленням Найсвятіших Тайн, відспівали «Тебе, Бога, хвалим». Опісля – спільна вечеря. Ми раділи, що вже вдома, на Україні, але і журились, бо вже у Львові нам казали, що не прописують, а відсилають, звідки приїхали. Отже, ми почали старатись за прописку. Цілий місяць їздили поміж сестер по домах шукати підтримки для прописки, але, на жаль, не знайшли нікого, хто б нам допоміг. Сестра Климента сказала виразно: «Андрейцю, хоч тебе люблю, а тобі в прописці нічого не можу допомогти, шукай, кого знаєш!» Сестра Андрея заплакала і каже до мене: «Якщо ваша родина відкаже, треба вертати знову в Сибір!»

Тоді ми звернулись до мого батька і брата з просьбою про прописку. А брат каже: «Чому ж ви скорше не сказали? Я купив недобудовану хату, а свою квартиру здав; якби знав, був би в ній затримався і вас там прописав. А тепер треба шукати хату для прописки».

Пішли ми з батьком шукати хати по Калуші. Під вечір знайшли по вул. Лесі Українки, у Сербіна. Домовились, батько сам дав гроші за місяць і за ремонт, взяли домову книгу і план хати на прописку. По кількох днях брат мені каже: «Я вас прописав, але знай, вас нелегко було прописати, а головню сестру Андрею – були великі труднощі. Ти йди до праці, я вже домовився в артілі «Перемога».

З першого листопада я пішла працювати. Тамті дві сестри, що виїхали раніше, ще не прописались і приїхали до нас. Вже нас знову четверо, а одна тільки працює... Господар

винаймив квартиру на двох, а живуть четверо... Скаржитесь братові, а брат мені каже: «Як так, сестри не можуть зрозуміти обставин?!» – «Як їм скажеш: «Вибирайтеся»? – може, не мають де піти, і разом привикли... Так ми і далі жили. Брат допомагав з хати чим лиш міг. Сестрі Єремії стало те незрозумілим, як може брат так допомагати? Певно, за те йому щось дають... І почала їздити, говорити: треба, мовляв, щоб не жили біля родини, треба, щоби всі чотири разом були прописані... Так ми прожили цілий рік.

Брат постарався, щоб мені виділили двокімнатну квартиру. Отець Вольницький і отець Гірняк дали по 100 крб. Отець ігумен Грень приїхав, і по довгій суперечці сказав їхати до Долини, до спільності, а не поблизу рідні. Я тоді сказала: «Не знаю, чи то на добре вийде». Відповів: «То вже побачимо надалі, а тепер слухайте, що вам говорять». Я відразу пішла працювати в дитбудинок швеєю, бо іншої роботи не було. Ми з собою дещо привезли і думали, що якимось проживемо. Однак довго нам там не дали жити. Нас виписали, і ми скиталися два роки, ніде не прописані. Ми поїхали до Брошнева з наміром там прописатися, та, незважаючи на старання і посередництво, нічого не вийшло, бо нас так і не прописали. Ще і з села виганяли, так що ми мусили фактично йти в підпілля і ходили по хатах, щоб нас де не застали. Сестра Андрея сильно захворіла, лікувалась у лікарні, а після того ще і ногу скрутила. Я пішла, хоч непрописана, на курси, але не могла працювати, бо нікому було доглядати сестру Андрею.

Врешті ми вже були спаковані їхати назад у Сибір. Але я пішла ще раз до брата, щоб прописав. Він послухав – з тим, що то вже в останній раз прописує. Та все одно нас часто «відвідували» і часто робили обшуки: до 1974 року дуже часто, до двох разів на місяць, а після 1974-го – рідше, раз на два-три місяці. Одного разу прийшов до нас якийсь чоловік, сказав, що на перевірку. Мали ми враження, що то – перебраний кагебіст, але якийсь авантюрний – забрав у нас із погрозами всі гроші, які ми мали, і ще зажадав, щоби зняли з книжки. Сестра Андрея пішла з ним в ощадкасу, а я піднялась наверх, до вчителя музшколи, щоби подзвонити на міліцію. Однак ніхто не відповідав. Тоді вчитель пішов до музшколи, і з директором разом додзвонились до міліції. Сказали їм, що виїжджають до каси. Але наш контролер втік, і вони його не шукали. Навіть акта не захотіли скласти. Пішов потім мій батько в тій самій справі, але й він нічого не добився – сказали йому, що то, напевно, ксьондз хотів нас ограбувати. Після того ще багато раз приходили і не знати що хотіли.

У 1976 році 28 листопада в Чорткові сестра Андрея померла. А мене і далі регулярно відвідували.